

УДК 582.4/9:631.525(477-13)

Н.О. Гавриленко

*Біосферний заповідник "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН
вул. Фрунзе, 13, смт Асканія-Нова, Чаплинський район, Херсонська обл., 75230 Україна*

ФРІДРІХ ФАЛЬЦ-ФЕЙН І БОТАНІЧНИЙ ПАРК В АСКАНІЇ-НОВА: ВИТОКИ І РОЗВИТОК ІНТРОДУКЦІЇ РОСЛИН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Асканія-Нова, ботанічний парк, історія розбудови і розвитку, інтродукція

ФРІДРІХ ФАЛЬЦ-ФЕЙН І БОТАНІЧНИЙ ПАРК В АСКАНІЇ-НОВА: ВИТОКИ І РОЗВИТОК ІНТРОДУКЦІЇ РОСЛИН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ. Н.О. Гавриленко. – Висвітлено історію розбудови ботанічного парку в Асканії-Нова та його роль в розвитку інтродукції рослин у південно-степовому регіоні України.

ФРИДРИХ ФАЛЬЦ-ФЕЙН И БОТАНИЧЕСКИЙ ПАРК В АСКАНИИ-НОВА: ИСТОКИ И РАЗВИТИЕ ИНТРОДУКЦИИ РАСТЕНИЙ НА ЮГЕ УКРАИНЫ. Н.А. Гавриленко. – Освещена история создания ботанического парка в Аскании-Нова и его роль в развитии интродукции растений в южно-степном регионе Украины.

FRIEDRICH FALZ-FEIN AND A BOTANICAL PARK IN ASKANIA-NOVA: ORIGINS AND DEVELOPMENT OF PLANTING INTRODUCTION ON THE SOUTH OF UKRAINE. N.O. Havrylenko. – A history of the botanical park in Askania-Nova and its importance in development of planting introduction at the south steppe region of Ukraine is described.

Слава "знаменитого акклиматизационного парка "Аскания-Нова" (Козлов, 1913, 1914; Талиев, 1914), із захопленням описаного російськими (Ярошко, 1893) та іноземними (Prof. Heck, 1905; Matschie, 1901 – пос. за Є. Козловою, 1923) дослідниками, який добре знали "далеко за границей и даже в Америке" (Лукашевич, 1916), а також значення цілинного степу дещо заступили інше дітище Ф. Фальц-Фейна – ботанічний парк. Втім, всі відвідувачі Асканії характеризують її як зелену оазу посеред спраглового південноросійського ландшафту, надзвичайно яскраво змальованого Є. Козловою: "Между нижним течением Днепра и Сивашем степь носит идеально равнинный, безлесный характер... Вы можете идти по ней от запада на восток от зари до зари – и взор ваш по-прежнему будет утопать в беспредельности, не встречая на своем пути точки опоры: ни оврага, ни балки, ни реки, ни даже дерева или куста..." (Козлова, 1923, с. 5). Облаштовуючи зоопарк, його засновник подбав про умови для пернатих: пташині гніздівлі розміщено у відлюдних місцях серед кущів або розвішано на деревах, які утворюють подобу листяного лісу; повсюдно прозорими потоками дзюркотить вода, ставок обрамляє тополева алея. Деревні насадження, "... в начале представлявшие лишь несколько редких аллей, где с трудом укрывались привезенные с севера зайцы-беяки, расширялись подсадкой деревьев и кустарников (всего 20 десятин парка) – специально приспособленных для фазанов и мелких птиц..." (Козлова, 1923, с. 11). Тож після закладки ботанічного парку людьми, далекими від дендрології, він сприймався, насамперед, як продовження зоопарку, тим більше, що його куртини, галявини та озерце також населяли чужоземні звірина та птаство.

Самостійна ж історія парку не менш значна і цікава. Його закладено 1887 року (Woldemar v. Falz-Fein, 1930; Липа, 1939, 1960; Лыпа, 1939; Карасев, 1962; Фальц-Фейн, 1997) на площі 28 га. Вважається, що проект розробив Дюфрен – "искусный садовник" (Фальц-Фейн, 1997) чи художник-пейзажист (Липа, 1960; Карасев, 1962). В деталях в проект парку згодом було внесено ряд змін, зокрема, І. В. Владиславським-Падалкою (Липа, 1939, 1960; Лыпа, 1939; Карасев, 1962). З ними полемізує Г.М. Ямщиков (2009). Головними творцями він називає Іполита Васильовича Владиславського-Падалку та Арнольда Едуардовича Регеля – сина знаменитого ботаніка Едуарда Людвіговича Регеля, не

менш видатного члена династії Регелів, яка мала визначальний вплив на розвиток прикладної ботаніки, теорії та практики садівництва, мистецтва паркобудування в Російській імперії. Вони познайомилися в Одесі, де перший закінчував школу садівництва, а другий мав фірму з будівництва садів і парків "Регель и Кессельринг" та розсадник. Обидва наприкінці XIX ст. розбудовували парк "Веселі Боковеньки" та, на переконання Г.М. Ямщикова, і асканійський парк. Масштабність діяльності А. Регеля, з ім'ям якого пов'язано парки в Адлері, Цінандалі, Цаулі, Гугенбурзі, Кунде, Гаграх, царські сади і парки під Петербургом у Павлівську, в Гатчині, Оранієнбаумі, Царському селі, сади і парки Москви, Підмосков'я, Криму та Кавказу, автора енциклопедичної праці "Изящное садоводство и художественные сады", яка уже більше 100 років має статус класичної, і постать І. Владиславського-Падалки, "даровитого художника" за характеристикою М.Л. Давидова, який працює "...преданно и ради искусства; поэтому помещики для устройства садов и парков у них приглашают его нарасхват", за словами А. Регеля, дають цьому досліднику підстави палко відстоювати думку, що "...приписывать проект целиком Дюфрену, как это делает Л.И. Рубцов (1979), ошибочно, так как И.В. Владиславский-Падалка и А.Э. Регель были специалистами более широкого диапазона, чем Дюфрен" (Ямщиков, 2009, с. 185). Опираючись на відомості "Вестника Императорского Российского общества садоводства, плодоводства и огородничества" за 1884 рік, автор зазначає, що Дюфрен був спеціалістом із влаштування витончених кам'янистих ландшафтів, гротів, фонтанів; у цитованій монографії Г. Ямщикова фото знаменитого асканійського гроту супроводжено підписом "Аскания-Нова. Вид на грот Дюфрена".

Навіть якщо в цьому питанні не приймати позицію Г. Ямщикова, важко заперечувати хоча б опосередкований вплив А. Регеля на складання асортименту використаних рослин. Цілком зрозуміло, що таке таксономічне різноманіття (більше 220 видів та багато садових форм), включаючи малопоширені і навіть нові рослини, могла сформувати лише людина з фундаментальними знаннями в галузі ботаніки.

Асканійський парк став осередком первинної інтродукції в Україні низки деревних: *Cladrastis lutea* K. Koch, *Libocedrus decurrens* Torr., *Picea polita* Carr., *Chamaecyparis nutkaensis* Spach, *Thuja occidentalis* L. f. *fastigiata* Jacq.; вони, за свідченням О.Л. Липи (Лыпа, 1939), майже до кінця 30-х років минулого століття не зустрічалися навіть у найвідоміших та найвидатніших парках України. Всупереч твердженням М.А. Кохна та О.М. Курдюка (1994), *Picea engelmannii* Engelm. вперше почали культивувати саме тут у 1904 р. (Лыпа, 1939), а не в Устимівському дендропарку у 1939 р., як і *Staphylea colchica* Stev., яка вирощується в Асканії-Нова з часу розбудови парку. Відомі нам інформаційні джерела не дають однозначної відповіді на питання щодо пріоритетності Кременецького ботанічного саду чи Асканії-Нова у культивуванні *Chamaecyparis lawsoniana* Parl.: М.А. Кохно з О.М. Курдюком (1994) для першого вказують "начало XIX в.", О.Л. Липа виділяє наш парк як єдине місце його зростання в Україні на 1937 рік (Лыпа, 1939); між тим, Б.М. Головкін та З.Є. Кузьмін (Головкін, Кузьмин, 2005), посилаючись на Н. Fletcher (1969), початок історії інтродукції виду в Європі відносять до 1854 року.

Забігаючи наперед, зазначимо, що до вихідного складу дендрофлори парку входила і культивується тут дотепер низка видів, нині включених до списків різного соціологічного рівня: Червоного списку МСОП – *Abies sibirica* Ledeb., *Chamaecyparis lawsoniana*, *Platycladus orientalis* (L.) Franco; Європейського червоного списку – *Pyrus communis* L.

Розвиваючись, ботанічний парк став базою для паркобудівництва і озеленення на суміжних територіях. Скажімо, для парку в садибі Дофіно, закладеного 1896 року, посадковий матеріал постачався "здебільшого з інших маєтків родини Фальц-Фейнів" (Романенко, 1931). На той час парки були в Асканії-Нова та Чорномор'ї (Дяченко, 2009); палацово-парковий ансамбль у Преображенці лише розбудовувався, тож навряд чи міг виступати постачальником садивного матеріалу. А у 1899 Фрідріх Едуардович відвів безоплатно 5 десятин землі та облаштував розсадник рослин – третій в Дніпровському повіті, створив всі умови для його функціонування: було споруджено житло для садівника, повітку, погріб, колодязь (Дрогобыч, 1999). Своєрідною формою діяльності Фрідріха Едуардовича, пов'язаною з використанням деревних рослин, було створення захисних угідь для диких тварин: "В открытой степи... насаждались небольшие лески, где в зимнее ненастье нахо-

дили себе приют сотни зайцев, куропатки, дрофы и мелкие птички, застигнутые врасплох непогодой. Там, в затишье, для них всегда был готовый обед – на земле с подветренной стороны раскладывалось сено, зерно, а по кустам развешивались копички овса и проса" (Козлова, 1923, с.12).

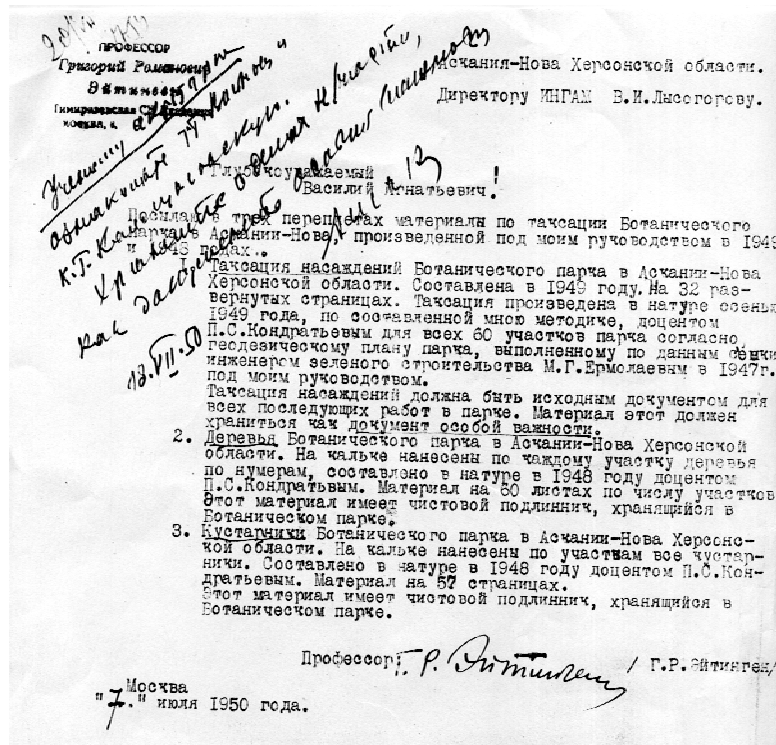
Глибокий інтерес до Асканії обумовив неодноразові відвідування її видатними представниками європейської та російської науки; існує чисельна література про неї на різних європейських мовах. Проте тодішні дослідження ботанічного парку нам невідомі. У доповіді науково-експертної комісії, створеної за ухвалою Ради Народних Комісарів, яка працювала в Асканії-Нова 15–31 серпня 1925 року, вказувалося: "Ботанічний сад являє з себе в дійсності гарний декоративний парк із доволі різноманітних деревних порід та чагарників, розведених на штучно зрошеному ґрунті південно-українського безводного степу. Наукової роботи в саду не велося й не ведеться" (Доповідь..., 1925).

Попри всі негативні об'єктивні (труднощі із водозабезпеченням, екстремальні погодні умови, соціальні потрясіння) та суб'єктивні (нераціональний підбір порід, відсутність обов'язкових для штучних насаджень лісотехнічних заходів, інтенсивний аж до надмірного полив) (Липа, 1939) чинники, парк зберігся, на противагу іншим паркам родини Фальц-Фейнів: в Дорнбурзі (Колодько, 1929), Преображенці, Фальц-Фейново, Хорлах (Гавриленко та ін., 2000; Дяченко, 2009). Наслідки спонтанної інтродукції деревних рослин в Асканії-Нова 50 років тому проаналізував О. Липа (1939). З'ясувалося, що видовий склад скоротився до 150 видів, різновидів та садових форм. З іншого боку, з поміж них виявлено такі, що добре адаптувалися до місцевих кліматичних умов. Їх було запропоновано для практики садово-паркового будівництва і, частково, для лісомеліоративних заходів на півдні України; багато з них широко використовуються відтоді: *Pinus pal-lasiana* D. Don, *Platycladus orientalis*, *Juniperus virginiana* L., *J. sabina* L., *Gleditschia tria-canthos* L., *Celtis occidentalis* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Caragana arborescens* L., *Morus alba* L., *Tilia cordata* Mill., *Fraxinus excelsior* L., *F. americana* L., *Juglans nigra* L., *Lonicera tatarica* L., *Syringa vulgaris* L., *S. persica* L., *Ligustrum vulgare* L., *Elaeagnus angustifolia* L. та ін.

Від 1946 року парк починає функціонувати як наукова установа; саме з цього часу тут проводяться перманентні стаціонарні дослідження. У 1946–1947 рр. тимчасово запрошені доцент, к.с.-г.н. П.С. Кондратьєв, к.б.н. Г.В. Воїнов та учений секретар інституту тваринництва "Асканія-Нова" К.Г. Бах-Каплуновська під керівництвом професора Тімірязєвської сільськогосподарської академії Григорія Романовича Ейтінгена провели першу повоєнну інвентаризацію парку і виявили понад 120 видів та садових різновидів деревних рослин (Бах-Каплуновская, 1948). Тоді ж П.С. Кондратьєв здійснив покуртинну таксацію паркових насаджень (Таксация насаждений..., 1950; рисунок), чим, до речі, заклав підвалини для моніторингу їх стану та створив передумови для збереження і відновлення деревостанів. Весь підготовлений дослідниками масив наукової інформації послужив початком систематичного вивчення рослинності парку, стаціонарних фенологічних спостережень і започаткування дослідів з інтродукції нових видів.

Цілеспрямована інтродукція деревних розпочалася в 1947 році. Півтора року (1948–1950 рр.) її очолював Г.В. Воїнов – перший завідувач парку на постійній основі (Карасев, 1959), який залучив до випробувань більше 200 видів і форм; а з 1950 до 1969 року – кандидат, пізніше доктор біологічних наук Григорій Максимович Карасьов (Слепченко, Гавриленко, 1998). На початку 50-х років вони склали порайонний асортимент для озеленення і лісонасадження південного степу України, який включав 136 видів (Карасев, Воїнов, 1953). В подальшому Григорій Максимович провів інтродукційні випробування більше ніж 1000 таксонів, тож на 1968 рік колекційний фонд дендрофлори зріс на 548 нових видів, форм і різновидів та досяг 700 таксонів (Карасев, 1969); це було найзначніше збагачення видового складу до закладки нового парку.

Фіксована історія його розбудови іде до 1950 року. У "Отчете по теме № 18..." (Акклиматизация и натурализация..., 1950; піврічний звіт підписав зав. відділом степового лісорозведення к.б.н. Г.В. Воїнов, а річний – в.о. зав. відділом степового лісорозведення і ботпарку, к.с.-г.н. Г.М. Карасьов), у розділі III "Сохранение, восстановление и расширение ботанического парка" (виконавець – Г.В. Воїнов, консультант – Г.Р. Ейтінген),

Супровідний лист проф. Р.Г. Ейтингена до матеріалів таксації насаджень парку у 1950 р.

одним із очікуваних результатів якого планувалося "Будет составлен план мероприятий по сохранению и восстановлению ботанического парка и эскизный проект по его расширению", вказано: "Ботанический парк в настоящем его виде является законченным парком ландшафтного стиля. Поэтому говорить о его расширении не приходится. По генплану предусмотрена закладка нового парка..." (виділено автором). Розробка генплану нескільки затянулася і ескизний проект парку не складено. Однак, в цілях захисту ботанічного парку від губительно діючих северо-східних вітрів, по погодженню з проф. Ейтинген Г.Р., заложена лісна дубрава на площі 3,2 га..."

Створення нового парку відбувалося відповідно до Постанови Центрального Комітету КПУ України і Ради Міністрів Української РСР № 1293 "Про поліпшення наукової і господарської діяльності Українського науково-дослідного Інституту тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова "Асканія-Нова" від 28 грудня 1965 року "з урахуванням значення Інституту як наукового закладу, та унікальної цінності зоологічного і дендрологічного парку та заповідного степу". Його проект розроблявся державним науково-дослідним інститутом проектування міст "Київдіпромісто" у творчій майстерні В.С. Ступаченка під науково-методичним керівництвом проф. Л.І. Рубцова, за участі інститутів КиївНДІмісто (малі форми), Укрдіпроводгосп (зрошення та будівництво ставків) та наукових співробітників відділу інтродукції та акліматизації рослин інституту "Асканія-Нова". Зокрема, Г.М. Карасьов та С.Г. Воловцов надали рецензію на проектне завдання дендропарку (Матеріали..., 1966). І вже з осені 1966 р. почалося висаджування сосни кримської для формування захисних смуг (Воловцов, 1969). Із розбудовою нового парку пов'язаний новий, потужний етап інтродукції; на час завершення основних посадок (1972 р.) в дендропарку зростали дерева і кущі 918 видів, форм та сортів (Карасьов, Панова, 1974). У 1970 р. розпочалися роботи з інтродукції трав'янистих рослин (Слепченко, Гавриленко, 1998).

Загальна площа парку разом із новою частиною склала 167,3 га. У 1984 р. його було визнано державним дендрологічним, а старому парку надано статус пам'ятки садово-паркового мистецтва кінця XIX ст. Від 2002 р. він є дендрологічним парком загальнодержавного значення.

Нині в парку зростають деревні рослини 766 видів, 348 форм і сортів (1114 таксонів), які належать до 176 родів, 69 родин, 40 порядків, 5 класів, 2 відділів вищих рослин

(Каталог..., 2012). Голонасінні представлені 72 видами, 84 формами і культиварами (156 таксонів), 19 родами, 7 родинами; покритонасінні, відповідно, 694 видами та 264 формами (958 таксонами), 155 родами, 69 родинами. Колекційний фонд квітничково-декоративних рослин включає 700 таксонів (397 видів і 303 сорти) з 228 родів. Созологічний статус мають 138 видів флори парку: 23 належать до Червоного списку МСОП, 10 – Європейського Червоного списку, 5 – Бернської конвенції, 3 – Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення – CITES, 63 – Червоної книги України.

Асканія-Нова дотепер утримує чільні позиції в інтродукції дерев та кущів на півдні України та є потужним осередком збагачення і збереження рослин в умовах культури. За дослідженнями Н.В. Дерев'янка (Дерев'янка, 2011), із сучасного різноманіття культивованої арборифлори дендропарку "Асканія-Нова" рослини 565 таксонів – 454 видів та 111 декоративних форм – відсутні у всіх інших зелених насадженнях Північного Причорномор'я. Його сучасний колекційний фонд продовжує бути джерелом нових видів рослин для практичного впровадження (Асортимент..., 2005).

Висновки

За 125 років свого існування приватний парк у садибі Фрідріха Фальц-Фейна, створений у безводному степу, став осередком інтродукції рослин зі значною перспективою впровадження результатів своєї діяльності в озеленення та паркобудівництво, науковим закладом.

- Акклиматизация и натурализация древесных и кустарниковых пород на основе опыта Ботанического парка "Аскания-Нова" : Отчет по теме № 18 / Всесоюз. н.-и. ин-т "Аскания-Нова". – 1950. – 312 с.
- Асортимент деревних та квітничково-декоративних рослин для озеленення в умовах півдня України / Н. О. Гавриленко, А. Ф. Рубцов, Л. О. Слєпченко. – Асканія-Нова, 2005. – 38 с.
- Бах-Каплуновская К. Г. Опыт акклиматизации растений в ботаническом парке Аскании-Нова / К. Г. Бах-Каплуновская // Бюл. Главн. бот. сада. – 1948. – Вып. 1. – С. 50–54.
- Воловодов С. Г. Проектирование и закладка нового дендропарка в Аскании-Нова / С. Г. Воловодов // Труды Укр. ордена Трудового Красного Знамени н.-и. ин-та животн-ва степных районов им. М.Ф. Иванова "Аскания-Нова". – 1969. – Т. XIV (часть вторая). – С. 64–74.
- Гавриленко В. С. Парки сім'ї Фальц-Фейнів, їх доля та внесок у зелене будівництво північного степового Причорномор'я / В. С. Гавриленко, Н. О. Гавриленко, А. Ф. Рубцов // Ogrody. – 2000. – 10 (16). – С. 119–123.
- Головкин Б. Н. Интродукция растений в датах, событиях и лицах (Очерки по истории интродукции растений) / Б. Н. Головкин, З. Е. Кузьмин. – М. : Изд-во МСХА, 2005. – 92 с.
- Дерев'янка Н. В. Декоративные древесные растения в Северном Причерноморье (интродукция, биозоологические особенности, использование) : дисс. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.05 "Ботаника" / Н. В. Дерев'янка. – К., 2011. – 304 с.
- Доповідь Науково-Експертної Комісії Вісті Державного Степового Заповідника "Чаплі". – 1925. – Т. 5. – С. 179–193.
- Дрогобыч Н. Е. Фридрих Эдуардович Фальц-Фейн как общественный деятель Таврии / Н. Е. Дрогобыч // Фальцфейнівські читання '99 : зб. наукових праць. – Херсон : Айлант, 1999. – С. 64–68.
- Дяченко С. Маєтки родини Фальц-Фейн на Херсонщині / С. Дяченко // Пам'ятки України. – 2009. – № 1. – С. 54–69.
- Карасьов Г. М. Деревья и чагарники ботанического парка / Г. М. Карасьов, Л. М. Панова // Рослинні багатства заповідного степу і ботаничного парку "Асканія-Нова". – К. : Наукова думка, 1974. – С. 58–166.
- Карасев Г. М. Древесные насаждения Ботанического парка "Аскания-Нова" / Г. М. Карасев // Труды Всесоюз. н.-и. ин-та гибридизации и акклиматизации животных "Аскания-Нова". – Киев, 1959. – Т. VII, 1956. – С. 191–222.
- Карасев Г. М. Ботанический парк "Аскания-Нова" (Итоги работ) / Г. М. Карасев. – К. : Гос. изд-во сельскохозяйств. л-ры Украинской ССР, 1962. – 201 с.
- Карасев Г. М. Деревья и кустарники дендропарка Аскании-Нова / Г. М. Карасев // Труды Укр. ордена Трудового Красного Знамени н.-и. ин-та животн-ва степных районов им. М.Ф. Иванова "Аскания-Нова". – 1969. – Т. XIV (часть вторая). – С. 101–146.

- Карасев Г. М.* Деревья и кустарники, рекомендуемые к использованию в южной Степи Украины (По материалам ботанического парка Аскания-Нова) / Г. М. Карасев, Г. В. Воинов // Труды Всесоюз. н.-и. ин-та гибридизации и акклиматизации животных "Аскания-Нова". – 1953. – Т. V. – С. 299–359.
- Каталог рослин дендрологічного парку "Асканія-Нова" : Довідковий посібник / А. Ф. Рубцов, Н. О. Гавриленко, Л. О. Слепченко, З. А. Петренко, Ю. С. Литвиненко. – Асканія-Нова, 2012. – 132 с.
- Козлова Е.* Аскания-Нова. Зоопарк в южно-русских степях / Е. Козлова. – Петроград : Начатки знаний, 1923. – 133 с.
- Козлов П.* Въ "Асканіи Нова". Зоологический парк в русской степи / П. Козлов // Новое время. – СПб, 1913. – № 13452, 24 августа (6 сентября).
- Козлов П. К.* Аскания-Нова в ея прошлом и настоящем / П. К. Козлов // Русская старина. – 1914. – Вып. XLV.
- Колодько М.* До сторіччя і сучасного стану "Асканії-Нова", нині Першого Степового Державного Заповідника "Чаплі" (1828–1928) / М. Колодько // Вісті Державного Степового Заповідника "Чаплі" (кол. Асканія-Нова). Рік 1928. – Видання Державного Степового Заповідника "Чаплі" (колишня Асканія-Нова), Асканія-Нова, Мелітопольська округа, 1929. – Т. VI. – С. 5–11.
- Кохно Н. А.* Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине / Н. А. Кохно, А. М. Курдюк. – К. : Наукова думка, 1994. – 186 с.
- Липа О. Л.* Ботанічний парк в Асканія-Нова / О. Л. Липа // Журн. Інституту ботаніки АН УРСР. – 1939. – № 20 (28). – С. 155–171.
- Лыпа А. Л.* Парки и дендропарки Украины / А. Л. Лыпа // Природа. – 1939. – № 10. – С. 45–55.
- Липа О. Л.* Визначні сади і парки України та їх охорона / О. Л. Липа. – Київ : Вид-во Київського університету, 1960. – 176 с.
- Лукашевич И.* Моя поїздка въ Асканію Нова (Зоопарк въ Таврической губерніи) / И. Лукашевич // Охотничій вестникъ. – 1916. – № 5. – С. 84–86.
- Матеріали по закладке нового дендропарка и реконструкція насаждений старого парка Укр.н.-и. ин-т "Аскания-Нова". Отдел интродукции и акклиматизации древесных и травянистых растений. – Аскания-Нова, 1966. – 133 с.
- Романенко М.* Досвід акліматизації деревної рослинності в приморській смузі (радгосп "Паризька комуна") / М. Романенко // Архив Государственного степного заповедника "Чапли", 1931. – Арх. № 51. – 6 с.
- Слепченко Л. О.* Наукова діяльність дендропарку "Асканія-Нова" / Л. О. Слепченко, Н. О. Гавриленко // Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем : мат. міжн. наук. конф., присвяч. 100-річчю заповідання асканійського степу (Асканія-Нова, 21–23 травня 1998 р.). – Асканія-Нова, 1998. – С. 110–113.
- Слепченко Л. О.* Григорій Максимович Карасьов / Л. О. Слепченко, Н. О. Гавриленко // Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем : мат. міжн. наук. конф., присвяч. 100-річчю заповідання асканійського степу (Асканія-Нова, 21–23 травня 1998 р.). – Асканія-Нова, 1998. – С. 123–129.
- Таксация насаждений ботанического парка в Аскании-Нова Херсонской области (составлена в 1949 году) : Рукопись / Руководитель: проф., д.с-х.н. Г.Р. Эйтинген; исполнитель: доц., к.с-х.н. П.С. Кондратьев. – М., 1950. – 32 с.
- Талиев В.* В обществе любителей природы / В. Талиев // Утро. – Харьков, 1913. – 23 августа.
- Фальц-Фейн В.* Аскания-Нова / В. Фальц-Фейн. – К. : Аграрна наука, 1997. – 347 с.
- Ямщиков Г. М.* Наследие Арнольда Регеля. Исторический, национальный, пейзажный, архитектурный и художественный стиль садов и парков конца XIX – начала XX веков в России : монография / Г. М. Ямщиков. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та леса, 2009. – 560 с.
- Ярошко А. А.* В гостях у Фальц-Фейна / А. А. Ярошко. – М., 1893.
- Fletcher H. R.* The story of the Royal Horticultural Society, 1804–1968 / H. R. Fletcher. – Oxford Univ. Press., 1969. – 564 p.
- Matschie P.* Wilde Pferde im Park des Herrn Falz-Fein in Askania-Nova Südrussland / P. Matschie // Illustrierte Zeitung. – 1901. – № 3010.
- Prof. Heck.* Im soologischen Paradiesgarten / Prof. Heck // Velhagen und Klassings Monatshefte. – 1905. – Heft 2.
- Woldemar v. Falz-Fein.* Askania Nova. – [Berlin] : Verlag von J. Neumann – Neudamm, 1930. – 324 s.

Надійшла 28.05.2013 р.

Рекомендує до друку
А.Ф. Рубцов